

*М.І. Копетюк,
кандидат юридичних наук, доцент
(Волинський національний університет
імені Лесі Українки)*

Деякі особливості прокурорського нагляду за законністю закінчення досудового слідства у справах неповнолітніх

Ключові слова: законність, прокурорський нагляд, досудове слідство, злочини неповнолітніх.

Заключним і значущим етапом процесуальної діяльності досудового провадження у кримінальних справах є закінчення досудового слідства, у тому числі і в справах неповнолітніх, який має самостійне значення. Його змістом є сукупність процесуальних дій та відповідних правовідносин, спрямованих на перевірку повноти, всебічності та об'єктивності зібраних у справі даних, на поповнення прогалин проведеного розслідування, остаточне оформлення досудового слідчого провадження, формулювання та обґрунтування висновків досудового слідства, забезпечення прав та законних інтересів учасників процесу, зокрема неповнолітніх, на перевірку висновків слідства прокурором методами прокурорського нагляду та визначення сутності подальшого спрямування кримінальної справи стосовно неповнолітнього обвинуваченого.

Закінчення досудового слідства є заключним етапом у розслідуванні кримінальних справ, у процесі якого слідчий аналізує, оцінює зібрані матеріали та приймає рішення про подальший рух справи. І здійснення прокурором нагляду на завершальній стадії розслідування кримінальної справи стосовно неповнолітнього є одним з найбільш відповідальних моментів нагляду за законністю в діяльності органів досудового слідства. Останнє закінчується складанням

обвинувального висновку чи винесенням постанови про звільнення неповнолітньої особи, яка вчинила злочин, від кримінальної відповідальності (ст. 7–10 КПК України) і направлення кримінальної справи у встановленому кримінально-процесуальним законом порядку через прокурора до суду для застосування примусових заходів виховного характеру або постанови про закриття кримінальної справи (ст. 6 КПК), або про закриття кримінальної справи та застосування примусових заходів виховного характеру (ст. 7³ КПК) стосовно неповнолітніх, які по досягненню одинадцятирічного віку і до досягнення віку, з якого можливе настання кримінальної відповідальності, вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки злочину.

Одержавши, та перевіrivши справу, яка поступила, наприклад з обвинувальним висновком, прокурор або його заступник приймає одне з наступних рішень: 1) затверджує обвинувальний висновок або складає новий; 2) повертає справу зі своїми письмовими вказівками для провадження додаткового розслідування; 3) закриває справу, склавши про це постанову з додержанням вимог ст. 214 КПК про порядок закриття справи [4, 470].

Ст. 212 КПК не розкриває сутності процесуальних форм закінчення досудового

слідства і підстав, необхідних для обрання відповідної форми. На відміну від цього ст. 215 КПК РФ, наприклад, вказує, що підставою для закінчення попереднього слідства з обвинувальним висновком є визнання слідчим того, що усі слідчі дії у кримінальній справі проведені, а зібрані докази є достатніми для складання обвинувального висновку [7, 570]. Досудове слідство визнається закінченим, якщо немає необхідності у проведенні будь-яких слідчих або інших процесуальних дій, спрямованих на збирання, перевірку і дослідження доказів, коли жодна із версій, які виникли, не залишилася неперевіреною, тобто коли в повному об'ємі виконані вимоги ст. 64 КПК про встановлення обставин, що підлягають доказуванню в кримінальній справі, та виконано ст. 22 КПК про всебічне, повне і об'єктивне дослідження всіх доказів у справі. Однак, крім обставин, передбачених ст. 64 КПК, прокурор має звернути увагу і на обов'язковість з'ясування слідчим додаткових обставин, передбачених ст. 433 КПК [4, 449, 188, 66, 850–851]. На цьому етапі кримінальна справа може (і має) перейти з досудових стадій кримінального процесу в судові, а може одержати і остаточне вирішення у формі закриття. Не розкриває сутності процесуальних форм закінчення досудового слідства і проект нового КПК України.

Підставою для закінчення досудового слідства є достатність зібраних доказів для прийняття підсумкового процесуального рішення про долю справи з огляду на доведеність вини особи, яка притягається до кримінальної відповідальності. Основною формою закінчення досудового слідства є направлення слідчим кримінальної справи з обвинувальним висновком прокуророві для затвердження висновку і скерування справи до суду для розгляду її по суті, коли немає підстав до її закриття.

Як слушно вказувала Н.А. Якубович, якщо у процесі розслідування добуті докази, на підставі яких слідчий дійшов висновку, що злочин розкрито, винні викриті, характер та розмір збитків визначені, заходів щодо їх відшкодування вжито, а умови та

причини, які сприяли його вчиненню, встановлені, то з'являється і підстава для визнання розслідування закінченим [14, 5]. У цьому випадку підсумковим процесуальним документом буде обвинувальний висновок, який складається в порядку, передбаченому ст. 217–224 КПК, і де формулюється остаточне обвинувачення, що підлягає розгляду в суді. І як самостійна завершальна стадія прокурорського нагляду за виконанням закону органами досудового слідства у справах неповнолітніх виділяється діяльність прокурора у справі, що надійшла з обвинувальним висновком [5, 78].

Передача справи на розгляд суду потребує виконання слідчим усіх завдань досудового слідства, а саме: 1) одержання достатніх доказів для розгляду справи в суді; 2) усунення за допомогою обґрунтованого застосування заходів процесуального примусу перешкод до руху справи; 3) забезпечення процесуальних прав сторін, перш за все, сторони захисту [7, 535–536]. Прокурор, здійснюючи нагляд, має перевірити виконання вимог, які пред'являють до обвинувального висновку ст. 223, 224 КПК відносно процесуального порядку закінчення досудового слідства з складанням обвинувального висновку, який містить такі етапи: 1) систематизація матеріалів кримінальної справи; 2) повідомлення потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та їх представників про закінчення слідства та ознайомлення їх із матеріалами кримінальної справи; 3) повідомлення про закінчення слідства обвинуваченого та його захисника, законного представника та ознайомлення їх з матеріалами кримінальної справи; 4) складання обвинувального висновку; 5) направлення справи прокуророві. Вимоги, які закон пред'являє до обвинувального висновку (ст. 223–224 КПК), дають змогу прокуророві оцінити відповідність викладених у ньому висновків (які мають базуватися на зібраних та досліджених у процесі розслідування кримінальної справи доказах), фактичним обставинам справи з огляду на наявність тверджень та аргументів, які обґрунтовують встановлення фактичних об-

ставин і є підставами для правових оцінок діяння обвинуваченого.

Як слушно відмічає О.Д. Назаров, по суті така перевірка, як процесуальна форма нагляду за додержанням законів на заключному етапі досудового слідства, є ревізійною діяльністю прокурора. Адже затверджуючи обвинувальний висновок, прокурор бере на себе відповідальність за те, що справа не містить порушень закону (слідчих помилок) і може бути розглянута судом без будь-яких ускладнень [6, 188]. Розглядаючи ці питання докладніше, слід зауважити, що відповідно до ст. 22 КПК, прокурор, слідчий, особа, яка провадить дізнання, зобов'язані вжити усіх передбачених законом заходів до всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин справи, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують і обтяжують його відповідальність.

Під всебічністю розуміється виявлення всіх обставин, які підлягають доведенню (ст. 64 КПК), через вичерпну перевірку об'єктивно можливих версій. В той же час однобічність досудового слідства – це захоплення однією з версій, недостатнє дослідження, з огляду на об'єктивно можливі версії, обставин певної справи. Об'єктивність дослідження обставин справи означає відсутність будь-якої особистої зацікавленості у вирішенні справи; виявлення обставин, які як викривають, так і виправдовують обвинуваченого, а так само тих, які як пом'якшують, так і обтяжують його відповідальність; неупереджений підхід до оцінки зібраних доказів і прийняття рішень у кримінальній справі. Це, перш за все, вимога до оцінки зібраних доказів [8, 153–154]. Повноту розслідування слід розуміти як одержання такої сукупності доказів, яка є необхідною і достатньою для достовірного встановлення тієї чи іншої обставини, що підлягає доведенню у кримінальній справі. У справах про злочини неповнолітніх, як правило, неповнота розслідування поєднувалася з однобічністю і проявлялася в недостатності тієї чи іншої обставини, відсутності необхідної

сукупності доказів. Особливо це стосується недостатності з'ясування додаткових обставин, передбачених ст. 433 КПК. Наявність обвинувального ухилу в стадії досудового слідства, коли слідчий по суті виконує виключно функцію обвинувачення, і через неможливість суміщення двох процесуальних функцій (обвинувачення та захисту) не повинен збирати виправдувальні докази. В той же час повноваження обвинуваченого та його захисника щодо збирання виправдувальних доказів обмежені [10, 160–165]. Вихід з ситуації деякі науковці вбачають у запровадженні у повному обсязі змагальної моделі кримінального процесу на досудовому слідстві. У зв'язку з цим слід підтримати пропозицію О.В. Волколуп про розмежування функцій обвинувачення та захисту на досудовому слідстві. Проте не можна погодитися із пропозицією цього автора про виключення слідчого із числа суб'єктів, на яких покладається функція обвинувачення, і покладанням цієї функції на досудовому слідстві на державного обвинувача – прокурора [1, 11].

Як відомо, у науці кримінального процесу обвинувачення передбачається перш за все як в матеріальному (кримінально-правовому), так і формальному (кримінально-процесуальному) значеннях. У матеріальному – під обвинуваченням розуміють його “формулу” (предмет, зміст), обвинувальну тезу, твердження про винність обвинуваченого у вчиненому злочині [12, 13–28], сукупність поставлених у вину протиправних фактів [11, 46].

В.С. Зеленецький, посилаючись на певну самостійність кожного з названих аспектів обвинувачення, обґрунтовує, що конкретне обвинувачення в матеріально-правовому розумінні з моменту виникнення відбивається у процесуальних актах, але за відсутності діяльності воно стає статичним і може здійснюватися в ході процесуальної діяльності у процесуальному значенні [3, 51]. Осмислення наведених поглядів на цю проблему дозволяє зробити висновок, що однією з основних ознак, які характеризують сутність обвинувачення, є твердження, що містяться в кримінально-процесуальному

акті про вчинення певною особою злочину, передбаченого кримінальним законом. Другою ознакою, що окреслює сутність обвинувачення, є процесуальна діяльність з обґрунтування правильності обвинувальної тези. Нарешті, третьою ознакою, що характеризує сутність обвинувачення, є наявність суб'єктів, уповноважених законом формулювати обвинувачення. З огляду на це КПК (ст. 131, 132) пов'язує момент початку обвинувачення з винесенням слідчим мотивованої постанови про притягнення особи як обвинуваченого. Продовженням цієї діяльності є складання слідчим обвинувального висновку, в якому стисло викладається суть пред'явленого обвинувачення із зазначенням статті кримінального закону, яка передбачає даний злочин (ст. 223 КПК), і затвердження (або складання нового) обвинувального висновку прокурором.

На думку М.С. Строговича, саме з цього моменту прокурор замість нагляду починає виконувати іншу процесуальну функцію – здійснення кримінального переслідування, тобто обґрунтування обвинувачення перед судом, обвинувальну процесуальну діяльність, спрямовану проти цієї особи [9, 193–194]. Погоджуючись з означеними висновками, В.С. Зеленецький підкреслює, що порушення державного обвинувачення, яке виникає у момент затвердження прокурором обвинувального висновку, відбиває вирішальне переконання прокурора у винуватості конкретної особи у вчиненні злочину, тобто позицію державного обвинувача. Усі наступні дії, похідні від цього рішення прокурора і направлені на його реалізацію, мають обвинувальний характер [3, 26]. Отже, щоб мати таке внутрішнє переконання у винуватості конкретної особи у вчиненні злочину, прокурор, здійснюючи нагляд, має ретельно вивчити матеріали кримінальної справи, яка надійшла до нього з обвинувальним висновком, звернувши особливу увагу на законність розгляду слідчим заявлених обвинуваченим та іншими учасниками процесу клопотань та заяв і зобов'язаний перевірити наявність конкретних відповідей на питання, чи виконані вимоги, що містяться у ст. 228 КПК.

Отримавши кримінальну справу від слідчого, в порядку ст. 9 КПК щодо направлення в суд для вирішення питання про звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру, а також в порядку ст. 7³ КПК України щодо застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітнього, який досяг 11-ти років, але не є суб'єктом злочину, прокурор зобов'язаний прийняти одне з трьох рішень: 1) дати письмову згоду з постановою слідчого і направити справу до суду; 2) скасувати постанову слідчого і повернути йому справу з письмовими вказівками; 3) змінити постанову слідчого або винести нову постанову.

Оскільки пізнання слідчим об'єктивної істини відбувається в міру руху кримінальної справи, що знаходить відображення у певних процесуальних актах, як етапах досягнення об'єктивної істини, прокурор не може обмежуватися тими знаннями, які він отримав під час здійснення нагляду за досудовим слідством у даній справі, а має вивчити всі її матеріали у сукупності. В підсумку важливо, щоб прокурор отримав позитивну відповідь на запитання: чи є у справі сукупність різноманітних доказів, які дозволяють довести винуватість обвинуваченого як такого, що визнає свою вину, так і такого, що не визнає її, на випадок, якщо він змінить в суді свої свідчення або відмовиться від них. У зв'язку з цим ми повинні підтримуємо пропозицію О.Д. Назарова про закріплення у законодавчому або відомчому порядку обов'язку прокурора на заключному етапі розслідування справ певної категорії (тяжких та особливо тяжких злочинів у випадку невизнання обвинуваченим своєї вини, у справах, де обвинувачений тримається під вартою) проводити наодинці або із захисником допит неповнолітнього обвинуваченого за підсумком розслідування справи. Основним змістом такого допиту було б з'ясування питань: чи вважає обвинувачений свою вину доведеною; чому він не визнає або визнає частково себе винним; чи не застосовувалися до нього з боку слідчого, працівників

міліції незаконні методи ведення слідства; чи був у обвинуваченого із слідчим психологічний контакт; чи роз'яснювалися обвинуваченому його права; чи було забезпечено йому право на захист; чи має він будь-які прохання, клопотання тощо. Адже дієвий прокурорський нагляд не може будуватися лише на документах та доповідях слідчого. Живе спілкування із центральною фігурою кримінального процесу – обвинуваченим інколи може виявитись найбільш ефективним у досягненні призначення кримінального процесу [6, 189].

Виконуючи наглядові повноваження, прокурор може повернути справу органам досудового слідства із своїми письмовими вказівками для провадження додаткового розслідування з метою усунення виявлених недоліків, винести постанову про закриття кримінальної справи у повному обсязі або у частині обвинувачення, повернути справу органу досудового слідства із своїми письмовими вказівками для перескладання обвинувального висновку або скласти свій, новий обвинувальний висновок.

При затвердженні обвинувального висновку прокурор має право винести постанову про заміну обсягу обвинувачення (в бік зменшення) чи кваліфікацію дій обвинуваченого за кримінальним законом про менш тяжкий злочин, прийняти рішення про скасування або зміни раніше обраного запобіжного заходу, доповнити або скоротити список свідків, які підлягають виклику до суду (крім списку свідків з боку захисту).

Посиленої прокурорської уваги потребує і нагляд за законністю рішення слідчого про закриття справи. О.Я. Дубинській закриття кримінальної справи визначив як діяльність, що складається з: а) аналізу та оцінки зібраних у справі доказів в їх сукупності з огляду на їх достатність для достовірного висновку про неможливість продовжити розслідування через наявність однієї з обставин, передбачених законом, як підстави для закриття справи; б) систематизації та належного оформлення матеріалів кримінальної справи; в) внесення постанови про закриття справи;

г) вирішення усіх питань, які впливають із рішення про закриття справи: скасування запобіжного заходу щодо обвинуваченого (підозрюваного), зняття арешту з майна, на яке його було накладено, повернення вилучених у обвинуваченого предметів тощо; г) повідомлення про закриття справи обвинуваченого, інших зацікавлених у справі осіб, вирішення їх клопотань тощо [2, 8]. Прокурор при здійсненні нагляду за законністю прийняття рішення про закриття кримінальної справи щодо неповнолітнього разом з перевіркою повноти, всебічності та об'єктивності її розслідування має ретельно дослідити наявність підстав для закриття справи та, з огляду на мотивацію, відповідність прийнятого рішення закону. Мотивація рішення полягає у письмовому аналізі та мотивації обґрунтованості чи необґрунтованості тих чи інших дій, рішень та клопотань, стосовно яких приймається відповідне рішення, а також наявності достатніх підстав для його прийняття. Так, відповідно до ст. 214 КПК слідчий закриває справу мотивованою постановою, в якій, крім відомостей, передбачених ст. 130 КПК, має бути вказано: дані про особу обвинуваченого, суть справи, підстави для закриття справи і ін. (ст. 81 КПК).

Копія зазначеної постанови надсилається прокуророві, особі, яка притягалася до кримінальної відповідальності, особі, за заявою якої була порушена кримінальна справа, а також потерпілому та цивільному позивачеві (ч. 3 ст. 214 КПК). На нашу думку, ця стаття має бути доповнена положеннями про те, що одночасно із надісланням копії зазначеної постанови таким особам, слідчий має роз'яснити їм право на ознайомлення з матеріалами справи та порядок оскарження постанови. Разом з тим вважаємо, що передбачений ст. 214 КПК порядок закриття справи, за якого прокурор дізнається про прийняте слідчим рішення тільки після одержання відповідної постанови (а інколи – і після надходження скарги), не забезпечує спрацювання прокурорського нагляду на усунення можливих порушень закону, оскільки прокурор стає перед фактом вже прийнятого рішення. Для

перевірки ж його відповідності закону прокурор має витребувати справу та її вивчити (як з власної ініціативи, так і у зв'язку із оскарженням постанови слідчого). А тому вважаємо, що заслуговує на увагу пропозиція С.А. Шейфера про необхідність закріплення у кримінально-процесуальному законодавстві обов'язкового надання згоди прокурора на закриття кримінальної справи. У подальшому така постанова може бути безпосередньо оскаржена до суду [13, 19].

Відповідно до ч. 4 ст. 215 КПК у разі оскарження постанови слідчого про закриття справи прокурор знайомиться із справою (хоч, на нашу думку, може і з власної ініціативи) і не пізніше 30-ти днів з дня надходження скарги скасовує постанову про закриття справи і відновлює досудове слідство. Підставою для скасування постанови про закриття справи є її незаконність або необґрунтованість, зокрема, недостатня доведеність нереабілітуючих підстав, несвоєчасне сповіщення осіб про прийняття такого рішення без врахування їх заперечень; наявність можливості для збирання додаткових доказів тощо. При поновленні кримінальної справи прокурор встановлює термін додаткового слідства в межах одного місяця з дня надходження справи слідчому. Подальше продовження

терміну досудового слідства провадиться на загальних підставах.

Погодившись із прийнятим слідчим рішенням, прокурор залишає скаргу без задоволення, про що повідомляє особу, яка подавала скаргу.

На наш погляд, тридцятиденний термін є надто тривалим для прийняття рішення по скарзі у справах неповнолітніх і доцільно його законодавчо зменшити до десяти днів.

Предметом прокурорського нагляду у справах про злочини неповнолітніх на стадії закінчення досудового слідства є додержання вимоги закону про достатність зібраних доказів для прийняття підсумкового процесуального рішення про подальший рух кримінальної справи з огляду на доведеність вини неповнолітньої особи, яка притягнута до кримінальної відповідальності, а також встановлення факту вчинення неповнолітньою особою у віці від 11-ти років і до досягнення віку, з якого можливе настання кримінальної відповідальності, суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки злочину (ст. 7³ КПК), виконання в повному обсязі вимог глави 36 КПК, а також забезпечення прав та законних інтересів усіх учасників досудового слідства.

Список літератури:

1. **Волколуп О.В.** Система уголовного судопроизводства и проблемы ее усовершенствования / О.В. Волколуп. – СПб: Юрид. центр Пресс, 2003. – 267 с.
2. **Дубинский А.Я.** Прекращение уголовного дела в стадии предварительного расследования / А.Я. Дубинский. – К.: КВШ МВД СССР, 1975. – 132 с.
3. **Зеленецкий В.С.** Отказ прокурора от государственного обвинения: учеб. пособ. / В.С. Зеленецкий. – Харьков: ХЮИ, 1979. – 116 с.
4. Кримінально-процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / за ред. В.Т. Маляренка, В.Г. Гончаренка. – К.: Форум, 2003. – 940 с.
5. **Маляренко В.Т., Вернидубов І.В.** Прокурор у кримінальному судочинстві: деякі проблеми та шляхи їх вирішення / В.Т. Маляренко, І.В. Вернидубов. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 240 с.
6. **Назаров А.Д.** Влияние следственных ошибок на ошибки суда / А.Д. Назаров. – СПб: Юрид. центр Пресс. – 2003. – 323 с.
7. **Смирнов А., Калиновский К.** Комментарий к УПК РФ / А. Смирнов, К. Калиновский ; под ред. А.В. Смирнова. – СПб: Питер. – 2003. – 1080 с.
8. **Соловьев А.Б., Токарева А.Е., Халилулин А.Г.** Прокурорский надзор за исполнением законов при расследовании преступлений / А.Б. Соловьев, А.Е. Токарева, А.Г. Халилулин. – М.: Юрлитинформ, 2000. – 176 с.

9. **Строгович М.С.** Курс советского уголовного процесса / М.С. Строгович. – М.: Наука, 1968. – Т. 1. – 470 с.
10. **Трагнюк Р.Р.** Прокурорський нагляд за додержанням законів, що забезпечують права обвинуваченого: монографія / Р.Р. Трагнюк. – Харків: Факт, 2004. – 200 с.
11. **Фаткуллин Ф.Н.** Обвинение и судебный приговор / Ф.Н. Фаткуллин. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1965. – 531 с.
12. **Финько В.Д.** Прокурорский надзор за рассмотрением в суде уголовных дел: учеб. пособ. / В.Д. Финько. – Харьков: ХЮИ, 1972. – 70 с.
13. **Шейфер С.А.** О формах осуществления прокурорского надзора в уголовном судопроизводстве / С.А. Шейфер // Прокуратура в системе политических и правовых институтов общества. – М.: ВНИИПП, 1994.
14. **Якубович Н.А.** Окончание предварительного следствия по делам, направляемым в суд / Н.А. Якубович. – М.: Госюриздат, 1962. – 147 с.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена особенностям заключительного этапа досудебного производства по уголовным делам о преступлениях несовершеннолетних – окончания досудебного следствия.

SUMMARY

The article is devoted to special features of final stage of preliminary legal proceeding of criminal cases of preliminary investigation which deals with crimes of juvenile delinquents, inspection of developed investigation of public prosecutor by means of prosecutor's supervision.

*Рекомендовано кафедрою
кримінального процесу та криміналістики*

Подано 03.02.09